

On Dokuzuncu Yüzyılda Kaleme Alınan İki Makâmât-ı Harîrî Tercümesi: Manastırlı Dâniş Ahmed Efendi ve Ahmed Hamdi Şîrvânî'nin Makâme-i Şîrvâziyye'yi Tercümelerinin Mukayesesi

Two Makâmât-ı Harîrî Translations in the 19th Century: Comparison of Manastırlı Dâniş Ahmed Efendi and Ahmed Hamdi Şîrvânî's Makâme-i Şîrvâziyye Translations

Seda Aydın Kurt¹

¹Araş. Gör., İstinye Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye

ORCID: S.A.K. 0000-0001-9202-9887

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Seda Aydın Kurt,
İstinye Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye
E-mail: saydin@istinye.edu.tr

Başvuru/Submitted: 27.04.2020

Revizyon Talebi/Revision Requested: 07.05.2020

Son Revizyon/Last Revision Received: 10.05.2020

Kabul/Accepted: 11.05.2020

Atıf/Citation:

Aydın Kurt, S. (2020). On dokuzuncu yüzyılda kaleme alınan iki Makâmât-ı Harîrî tercümesi: Manastırlı Dâniş Ahmed Efendi ve Ahmed Hamdi Şîrvânî'nin Makâme-i Şîrvâziyye'yi tercümelerinin mukayesesi. *TUDED* 60(1), 57-70.
<https://doi.org/10.26650/TUDED2020-0024>

ÖZET

Ebû Muhammed Kâsım bin Alî bin Muhammed el-Harîrî'nin 12. yüzyılda kaleme aldığı *Makâmât*'ı, makâme adı verilen elli kısa hikâyeden oluşan Arapça bir eserdir. Her makâmenin farklı bir şehirde geçtiği eserde, makâmelere o şehrin adı verilmiştir. Arap dilinin inceliklerinin secili bir üslûpla ortaya konulduğu eser, birçok dile tam veya kısmî olarak tercüme edilmiştir. Kaynaklarda, *Makâmât-ı Harîrî*'nin Türk edebiyatında 17. yüzyıldan itibaren tercüme edildiği ifade edilmektedir. Fakat ulaşılabilen en eski tercüme, 19. yüzyılda Ahmed Hamdi Şîrvânî tarafından kaleme alınan *Tercüme-i Makâmât* adlı eserdir. Hicri 1290 (m.1873/1874) yılında Yahya Efendi Matbaası'nda basılan eser, iki cilt olup 450 sayfadır. Aynı yüzyılın sonunda bir diğer tercüme, Manastırlı Dâniş Ahmed Efendi tarafından yazılmıştır. Hicri 1314 (m.1896/1897) yılında kaleme alınan eser, 915 sayfa olup basılmamıştır. Tek nüshası olup Makedonya Kütüphaneleri Türkçe Yazma Eserler Koleksiyonu'nda yer almaktadır. Bu makalede, Harîrî'nin *Makâmât*'ında yer alan 35. makâme olan *Makâme-i Şîrvâziyye*'nin Ahmed Hamdi Şîrvânî ve Manastırlı Dâniş Ahmed Efendi tarafından kaleme alınan tercümeleri ele alınacaktır. Söz konusu tercüme; kullanılan metot, kelime kadrosu ve üslup bakımından mukayese edilecektir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, mukayese neticesinde ortaya çıkan benzer ve farklı yönleri incelemektir. **Anahtar Kelimeler:** *Makâmât-ı Harîrî*, *Makâmât*, Harîrî, Ahmed Hamdi Şîrvânî, Manastırlı Dâniş Ahmed Efendi

ABSTRACT

Makâmât, written by Harîrî in the 12th century, is an Arabic book consisting of fifty short stories called maqama. In the book where each maqama takes place in a different city, the maqama are named after that city. The book is written in a rhymed prose style that has been translated into many languages in full or in part. In the sources, even though it is stated that *Makâmât-ı Harîrî* was translated into Turkish literature after the 17th century, the oldest available translation is *Tercüme-i Makâmât*, written by Ahmed Hamdi Şîrvânî in the 19th century. The book was published by Yahya Efendi Press in h.1290(c.e.1873/1874) is two volumes and 450 pages. At the end of the same century, another translation was written by Manastırlı Dâniş Ahmed Efendi in h.1314(c.e.1896/1897). The book's single copy was in the Turkish Manuscripts Collection of Macedonian Libraries. In this article, the translations of *Makâme-i Şîrvâziyye*, which was the 35th maqama of Harîrî's *Makâmât*, written by Şîrvânî and Dâniş Ahmed Efendi was used. These translations were compared in terms of method, vocabulary, and style. In this context, the aim of this study was to analyze the similarities and differences as a result of the comparison.

Keywords: *Makâmât-ı Harîrî*, *Makâmât*, Harîrî, Ahmed Hamdi Şîrvânî, Manastırlı Dâniş Ahmed Efendi

EXTENDED ABSTRACT

Ebû Muhammed Kâsım bin Alî bin Muhammed el-Harîrî popularly known as Harîrî was born in Basra in 1147. Although his masterpiece *Makâmât* consisted of fifty short stories called maqame, the book was not only prose but also a poem. In the maqames, the narrator, Haris bin Hemmâm, tells adventures of the story's fictional main character, Ebû Zeyd, who wears disguises to trap people. Thus, maqame is comparable to the genre of picaresque in Western literature. Harîrî's *Makâmât* has been translated into several languages. Similarly, there are many translations of *Makâmât* in Turkish literature. One of them is *Tercüme-i Makâmât-ı Harîrî* which was written by Ahmed Hamdi Şirvânî in the 19th century. He was born in Şirvân, Azerbaijan in h.1247(c.e.1831/1832). Likewise, a translation was written by Dâniş Ahmed Efendi at the end of same century. He was born in Manastır, Macedonia. In this article, the translations of *Makâmât-ı Harîrî* which was the 35th maqama of Harîrî's *Makâmât*, was written by both Ahmed Hamdi Şirvânî and Dâniş Ahmed Efendi. These two translations were used for comparison.. Because *Makâmât-ı Harîrî* was one of the shortest maqame, it was chosen for detailed research in this article. Ahmed Hamdi Şirvânî wrote his translation in h.1290(c.e.1873/1874), and it was published by Yahya Efendi Press. But, Manastırlı Dâniş Ahmed Efendi wrote by his own hand his translation in h.1314(c.e.1896/1897), and it was not published. When these two translations were examined based on *Makâmât-ı Harîrî*, it drew attention to three different points. One of them was the translation method. In other words, it was how the translators translated the *Makâmât-ı Harîrî*. While Ahmet Hamdi Şirvânî generally copied the words of the original text in his translation, Manastırlı Dâniş Ahmed Efendi explained each word one by one. Moreover, Manastırlı Dâniş Ahmed Efendi made grammatical examinations, and gave his own regional sayings in his translation, and then translated his text after from the title of "mahsûl-i 'ibâre" and commented after from the title of "ya'nî". But, this commentary did not change the original text. On the contrary, it provided more understanding of the original text. Another point was concerning the translations' vocabulary. Even though Manastırlı Dâniş Ahmed Efendi preferred mostly to use Turkish words, Ahmed Hamdi Şirvani chose constructions mainly consisting of Arabic and Persian words. The other point was the translation style. The styles of both translators were considerably different from each other. Manastırlı Dâniş Ahmed Efendi had a translation style composed of shorter sentences, plainer language, and clearer expressions. In contrast, Ahmed Hamdi Şirvânî's style had substantially longer sentences, used Arabic and Persian constructions, and heavier language. Accordingly, it could be stated that Şirvânî used a classical prose style which is named as "münşiyâne". In conclusion, although the two translations seemed different in terms of method and purpose, they were actually similar. In other words, their aim was to translate the original text. Neither one changed the original text nor added their own interpretation. However similar their purpose, the way of realizing this goal were different. And so, it was encountered with the concept of style. Consequently, it could be said based on *Makâmât-ı Harîrî* that Manastırlı Dâniş Ahmed Efendi and Ahmed Hamdi Şirvânî had the same purpose in their translations. However, they do not have a similar translation style. While Manastırlı Dâniş Ahmed Efendi

used the classical commentary style, and wrote his translation for those willing to learn the Arabic language, Ahmed Hamdi Şîrvânî used the “münşiyâne” style, and wrote his translation for the well educated and high level people to present them with a literal and artful translation.

GİRİŞ

Lügatte “ayakta durmak” manasındaki “kıyâm” kökünden türemiş bir kelime olan “makâme”, önceleri bir araya gelmiş insanların bulunduğu yer anlamına gelirken daha sonra bu toplanılan yerlerde söylenen sözler, “makâme” olarak adlandırılmıştır. Makâmeler, edebi bir tür olarak bir kahramanın başından geçen olayların bir râvî tarafından nakledildiği kısa hikayeler serisidir (Ayyıldız, 2003, s. 417). Makâmât da makâmenin çoğuludur. Makâmeler, farklı kılıklara girerek zekasıyla insanları kendine inandıran bir kahramanın maceralarını anlatması sebebiyle, Batı’da pikaresk adı verilen tür ile benzerlik göstermektedir (Esposito, 2013, s. 227). Arap edebiyatında makâme türünde ilk defa eser kaleme alan Câhız (ö. 869)’dır. Fakat makâme türü asıl şöhretini Harîrî’nin *Makâmât*’ı ile kazanmıştır (Ayyıldız, 2003, s. 417).

1054 yılında Basra’da doğan Ebû Muhammed Kâsım bin Alî bin Muhammed, dedesinin ipek ticareti ile meşgul olmasından dolayı el-Harîrî nisbesiyle anılmıştır (Kılıç, 1997, s. 191). Basra’da dönemin büyük hocalarından dersler almıştır (Furat, 1996, s. 299). 1122 yılında vefat eden Harîrî’nin eserlerinin çoğunluğu; Arap dili ve grameri üzerinedir (Kılıç, 1997, s. 191-192).

Harîrî’nin en meşhur eseri olan *Makâmât*, 50 makâmeden oluşan mensur bir eser olmasına rağmen her makâmede şiirlere de yer verilmiştir. Makâmeler secili bir üslûpla yazılmış ve her makâmede, Arap kültürünü yansıtan deyim ve atasözlerine yer verilmiştir. Hikâyelerde, dilencilik, zâhidlik, edebî konular, içtimaî, siyasi, ahlaki hususlar eleştirel bir dille ele alınmıştır (Gülle, 1995, s. 34). Makâmelerde hayalî bir kahraman olan Ebû Zeyd es-Serûcî, farklı kılıklara girip yalanlar söyleyerek herkesi kendine inandırır. Fakat gittiği her yerde karşısına Haris bin Hemmâm çıkıp onu ayıplarsa da Ebû Zeyd, ondan kurtularak başka bir şehre doğru yola çıkar. Olayların Haris bin Hemmâm tarafından anlatıldığı her makâmede aynı olay örgüsü tekrar etmektedir.

Harîrî’nin *Makâmât*’ı üzerine öncelikle Batılı âlimler çalışmıştır. İslam dünyasında esere otuz beş kadar şerh yazılmıştır. Eser, başta Türkçe olmak üzere Farsça, İngilizce, Fransızca, Almanca ve İbranice gibi dillere tam ve kısmî olarak tercüme edilmiştir (Kılıç, 2003, s. 415). Kaynaklarda Türk edebiyatında *Makâmât* üzerine 17. yüzyıldan itibaren çalışma yapıldığı ifade edilmiştir (Gülle, 1995, s. 48).¹ Fakat ulaşılan en eski çalışma 19. yüzyılda Ahmed Hamdi Şirvânî tarafından kaleme alınmıştır.

Ahmed Hamdi Şirvânî, h. 1247(m. 1831/1832) yılında Şirvan’da doğmuştur. Babası, Şirvânî Abdullah Efendi’dir (CBOA, DH.SAİDd.4/116). İstanbul’a gelip tahsilini burada tamamladıktan sonra Mülga Teftiş ve Muayene Heyeti Reisliği’ne tayin olunmuş ilim ve irfan sahibi bir şahsiyettir. Üç dilde nazım ve nesirle yazma gücüne sahip olan Ahmed Hamdi Şirvânî, birçok eser kaleme almıştır. Bunlardan biri de *Tercüme-i Makâmât-ı Harîrî*’dir (Bursalı Mehmed Tâhir, t.y., s. 249).²

1 *Makâmât-ı Harîrî* üzerine Türk edebiyatında yapılan tercüme ve şerhler hakkında bkz. Aydın ve Özyıldırım, 2019, s. 1904.

2 Ahmed Hamdi Şirvânî hakkında ayrıntılı bilgi için torunu Fatma Rezan Hürmen tarafından hazırlanan eserler için bkz. Ahmed Hamdi Şirvânî, 1995. Bkz. Biren, 1993.

19. yüzyılın sonunda yaşayan bir âlim ve müderris olan Manastırlı Dâniş Ahmed Efendi de *Makâmât-ı Harîrî*'yi tercüme etmiştir. Dâniş Ahmed Efendi³, Manastır'da doğmuş; ilk eğitimi burada aldıktan sonra İstanbul'da tahsilini devam ettirmiştir (Cemil Paşa ve Esad Bey, 2008, s. 42). Tahsilini tamamlayıp Manastır'a müderris olarak dönen Dâniş Ahmed Efendi, burada eser yazarak hayatını devam ettirmiş ve h. 1316(m.1898/1899) yılında vefat etmiştir (Bursalı Mehmed Tâhir, t.y., s. 304).⁴

Ahmed Hamdi Şîrvânî'nin Tercüme-i Makâmât-ı Harîrî'si

Ahmed Hamdi Şîrvânî'nin Hicri 1290(m.1873/1874) yılında Yahya Efendi Matbaası'nda basılan *Tercüme-i Makâmât-ı Harîrî*'si, iki cilt olup 450 sayfadır.⁵ Eserin başında her makâme tercümesinin yer aldığı sayfayı gösteren bir fihrist bulunmaktadır. Fihristin ardından eserin baskısında yapılan yanlışları ve karşısında doğruları gösteren bir hata-savab cetveli verilmiştir. Daha sonra sırasıyla Kâmil Paşa, Ahmed Şetvân Efendi, Şâmî Mehmed Emîn el-Cündî, Hâce Mecîd Efendi, Ahmed Cevdet Paşa, Sâmî Paşa ve Râşid Efendi'nin *Tercüme-i Makâmât-ı Harîrî* için yazdıkları takrîzlere yer verilmiştir. Bundan sonra *Tercüme-i Makâmât* başlığı altında besmele ile Allah'a hamd edilip Hz. Peygamber'e salat ü selâm getirilmiştir. Ardından "*ma' lûm ola ki*" ifadesinden sonra Harîrî ve *Makâmât* adlı eserinden övgü ile bahsedilmiştir. Daha sonra mütercim, kendi adını zikrederek dönemin padişahı Sultan Abdülaziz Han'a dua ve senalarda bulunmuş ve *Makâmât*'ı dibâcesinden itibaren tercümeyle başlamıştır.

Manastırlı Dâniş Ahmed Efendi'nin Tercüme-i Makâmât-ı Harîrî'si

Tercüme-i Makâmât-ı Harîrî, Manastırlı Dâniş Ahmed Efendi tarafından h. 1314(m.1896/1897) yılında kaleme alınmıştır. Eser, 915 sayfa olup basılmamıştır; tek nüshası müellif hattı olup Makedonya Kütüphaneleri Türkçe Yazma Eserler Kataloğu içinde "Oriental Manuscript Turk" başlığı altında 923 numarada OMCT III/21 katalog numarasıyla bulunmaktadır (Aydemir ve Hayber, 2007, s. 439). Eserin başında bir fihrist yer almaktadır. Fihristten hemen sonra *Makâmât-ı Edebiyye-i Harîriyye Şerhi Melâhât-i Dânişiyye* başlığı altında eserin Maarif Nezâret-i Celîlesi tarafından basılması için ruhsat-nâme çıktığı, yakın zamanda basılacağına karar verildiği ifade edilerek mütâlaa ve istinsâha heves-kâr olanlar için hatt-ı dest ile bir nüsha dahi yazılıp İshâkiyye Câmîi Şerfi Kütüphanesi'ne harice çıkmamak şartıyla vakfedilmiştir (OMCT III/21, s. II). Sonraki sayfada eserin mukaddimesi yer almıştır. Manastırlı Dâniş Ahmed Efendi, mukaddimesinde Allah'a hamd, Hz. Muhammed'e salat ü selâmdan sonra, Sultan

3 *Sicill-i Osmânî Zeyli*'nde Manastırlı Dâniş Ahmed Efendi'nin babasının adı Mehmed olarak geçmiştir (Cemil Paşa ve Esad Bey, 2008, s. 42). Dâniş Ahmed Efendi'nin eserlerinden biri olan *Dest-âvîz-i Dâniş*'in yazma nüshalarından birinde (Aydın, 2016, s. 20) ve çalışmanın konusu olan *Tercüme-i Makâmât-ı Harîrî*'de babasının adı, Sâlih olarak geçmiştir (OMCT III/21, s. II). Manastırlı Dâniş Ahmed Efendi'nin *Makâmât-ı Harîrî* adlı eseri üzerine yapılan bir doktora tez çalışması olup çalışma henüz tamamlanmadığı için yazmanın katalog numarası verilmiştir. Doktora tez çalışması ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Kurt, devam ediyor.

4 Dâniş Ahmed Efendi'nin hayatı ve eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, 2016, s. 20-23.

5 Ahmed Hamdi Şîrvânî'nin eserinin yazma nüshasına kütüphanelerde rastlanmamıştır.

Abdülhamid Han'a dua etmiş; ardından *Makâmât-ı Harîrî*'yi dîbâcesinden itibaren tercüme etmeye başlamıştır. Dâniş Ahmed Efendi, eserine kendi eliyle sayfa numarası vermiştir. Bu sayfa numaraları mukaddimeden başlamaktadır.⁶

***Makâme-i Şîrâziyye*'den Hareketle Tercümelerin Mukâyesesi**

Çalışmada, Harîrî'nin *Makâmât*'ında yer alan 35. makâme olan *Makâme-i Şîrâziyye*'nin Ahmed Hamdi Şîrvânî ve Manastırlı Dâniş Ahmed Efendi tarafından kaleme alınan tercümeleri ele alınacaktır.⁷ *Makâme-i Şîrâziyye*, diğer makâmeler gibi Haris bin Hemmâm'ın anlatımıyla başlar. Haris bin Hemmâm, Şîrâz'da yürürken bir meclise uğrar. Bu meclis, seçkin kişilerden oluşur ve sohbet ederler. Sonra eski elbiseli, yaşlı bir zât meclise dahil olur, selam verir ve bir köşeye oturur. Meclistekiler onu kıyafetlerinden ötürü hakîr görürler. Yaşlı adam, fasîh ve belîğ bir şekilde nükteli sözler söyler ve oradaki herkesi etkiler. Sonra meclisten çıkmak için ayağa kalkar; fakat oradakiler onun eteğine yapışıp gitmesine izin vermezler, kendisine kim olduğunu sorarlar. Sonra yaşlı adam birden ağlamaya başlar. O sırada Haris bin Hemmâm, onun Ebû Zeyd olduğunu ve oradakileri kandıracağını anlar; fakat bu sırrı açığa vurmuyarak sessiz kalır. Sonra Ebû Zeyd bir şiir okur ve meclistekilerden bir kızı olduğunu, onu evlendirmek için en az yüz altına ihtiyacı olduğunu; ama fakirlikten ona çeyiz yapamadığını söyleyerek yardım ister. Kendisi de yardım edene fasîh sözlerle medh ve dua edeceğini söyler. Oradaki herkes yardımda bulunur ve o da dualar eder. Sonra evinin yolunu tutar. Haris bin Hemmâm da onun arkasından gider. Ebû Zeyd, Haris bin Hemmâm'a şiir okur ve bu kızın üzüm kızı olduğunu, kendisinin onu bir gelin gibi kâseye koymak için hazırlandığını ifade eder. Sonra Ebû Zeyd, Haris bin Hemmâm'a veda ederek yoluna gider.

1. Metot Bakımından Mukayese

Ahmed Hamdi Şîrvânî, *Tercüme-i Makâmât-ı Harîrî* adlı eserinde, tercüme ettiği *Makâmât* metnine yani kaynak metne yer vermeyip doğrudan tercümeyle başlamıştır. Her makâme bu şekildedir. Tercüme sırasında bazı ibâre ve kelimelerin manalarını dipnotta vermiştir; bütün kelimelerin anlamları verilmemiştir. Dipnotta anlamı verilen kelime parantez içinde yazılmıştır. Kaynak metinde yer alan diyalog, monolog ve şiirler, aynen aktarılarak Arapça ve harekeli bir şekilde verilmiştir. Ahmed Hamdi Şîrvânî, metni tercüme ederken genellikle kaynak metinde geçen kelimeleri aynen kullanmıştır.⁸

6 Dâniş Ahmed Efendi, eserini Ahmed Hamdi Şîrvânî'den sonra yazmıştır. Ahmed Hamdi Şîrvânî'nin eseri matbu ve iki eserin yazılmasının arasında yirmi yıldan fazla bir süre olmasına rağmen Dâniş Ahmed Efendi'nin eserinde Ahmed Hamdi Şîrvânî'den söz etmemesi yoruma açık bir durumdur.

7 Bu makalede, *Makâmât*'ın 35. makâmesi *Makâme-i Şîrâziyye*'nin ele alınmasının sebebi, bu makâmenin hacim olarak diğer makâmelerin çoğundan daha kısa olmasıdır. Çünkü makâmeler uzun olduğunda, tercümeleri de çok uzun olabilmektedir. Çok uzun bir metnin her detayıyla incelenmesi hem bir makalenin sınırlarını aşacağı hem de bazı önemli noktaların gözden kaçmasına sebep olacağı için *Makâmât*'ın en kısa makâmelerinden biri tercih edilmiştir.

8 Ahmed Hamdi Şîrvânî, tercümesinde kaynak metindeki kelimelerin çoğunluğunu, vezinlerini dahi bozmayarak olduğu gibi aktarmıştır. Tercüme faaliyetlerinde kaynak metindeki söz varlığının diğer dile olduğu gibi geçirilmesi, tercümenin anlaşılabilirliğinin yanında dilin yozlaşması sorununu da gündeme getirmiştir (Yazar, 2011, s. 224).

Manastırlı Dâniş Ahmed Efendi'nin eseri hem bir tercüme hem de bir şerhtir. Manastırlı Dâniş Ahmed Efendi, eserinde kaynak metni cümlelere bölerek hareketli bir şekilde aynen vermiş ve her cümledeki harf-i cer, edat ve şahıs ekleri ve benzeri ibâreler hariç her bir kelimeye parantez içinde yer vererek anlamını tek tek açıklamıştır. Bu açıklama esnasında gramer izahlarına girişmiş; her kelimenin kök hâlini göstermeye gayret etmiştir. Bazen kelimelerin Farsça ve Türkçe karşılığını da veren Dâniş Ahmed Efendi, bazen de yaşadığı bölgenin yerel hayatı hakkında bilgi vermiştir. Sonrasında *mahsûl-i 'ibâre* diyerek bire bir çeviri yapmıştır. Bu çeviride kelime dizilişi bakımından metne sadık kalmış ve son olarak *ya 'nî* diyerek metni şerh etmiştir.⁹

Makâme-i Şirâziyye'nin ilk cümlelerinin kaynak metne de yer veren Manastırlı Dâniş Ahmed Efendi tarafından tercümesi şöyledir:

حَكِي الْجُرْثُ بِنُ هَمَّامٍ قَالَ مَرَرْتُ فِي تَطَوَافِي بِشِيرَازِ عَلَى نَادٍ يَسْتَوْقِفُ الْمُجْتَازَ وَلَوْ كَانَ عَلَى أَوْفَازٍ فَلَمْ اسْتَطِيعْ
تَعْدِيهِ وَلَا حَطَّتْ قَدَمِي فِي تَحْطِيبِهِ فَعَجَبْتُ إِلَيْهِ لِأَنَّكَ سِرٌّ جَوْهَرُهُ وَ أَنْظَرَ كَيْفَ ثَمْرُهُ مِنْ زَهْرِهِ

*Hake'l-Hirşü'bnü Hemmâm kâle merertü fî tıtvâfî biŞîrâz 'alâ nâdin yestevkîfû'l-
müctâze velev kâne 'alâ evfâzin felem estefti' ta'addihi velâ haşet kademi fî tahtaftîhi
fe'uctü ileyhi liesbûke sırre cevherihi ve enzûre keyfe şemerühü min zeherihi*

(17) *مررت uğradım. تطواف bir nesnenin çevresini tolanmak, شیراز bilâd-ı Fâris'de (18)
bir belde-i celîledir. نادى meclis, يستوقف тұrmasını talep eder ve habs eyler. (19) مجتاز
geçici, اوفاز vefziñ cem'i 'acele ve sıçramak, لم استطع kâdir olmadım. تعدى geçmek,
(20) لا خطت yürümedi. قدم ayak, تخطى atlayup geçmek, عجت meyl etdim. لاسبك (21)
tecrûbe edeyim. سر bâtın, جوهر zât, ثمره mîve, زهر çiçek.*

(22) ***Mahşûl-i 'ibâre***: *Hâriş bin Hemmâm hikâye edüp dedi: Şîrâz'ın çevresini tavâf
ve deverânında (23) bir meclise uğradım ki geçici kimseyi 'acele üzerine olsa bile
tavaşkuf etdirir ve habs eder. Bu şüretde (24) o meclisi geçmege kâdir olmadım
ve atlayup geçmege ayağım yürümedi imdi mezbûr meclise meyl etdim tâ ki (25)
ehlinin bâtınını tecrûbe edeyim ve çiçeginden mîvesi ne keyfiyyetdedir bileyim ya 'nî
bâtınları zâhir hâllerine [607] muvâfık mıdır añlayayım (OMCT III/21, s. 606-607).*

Aynı cümlelerin Ahmed Hamdi Şîrvânî tarafından tercümesi şu şekildedir:

(15) *Hâriş bin Hemmâm hikâyet eder ki etrâf ü eknâf ve meclây u meâf-ı Şîrâz-ı
(16) behcet-tırâzî tavâfımında sür'at ü evfâz üzere mârrin ü müctâzî tevkiîf eden (17)
bir meclis-i dil-güşâ ve nâdî-i feraşfezâya teşâdüf etdigimden bilâ-ihtiyâr tahtaftî
(18) vü ta'addiye iktidârım qalmamağla temyiz-i cevher-i esrâr ve teşhîş-i şimâr
ü ezhâr için (19) ben daği şaflarında cây-gîr-i qarâr olduğda gördüm ki (Ahmed
Hamdi Şîrvânî, 1290, s. 292).*

9 Manastırlı Dâniş Ahmed Efendi'nin eserinde bir medrese hocası tavrıyla okuyucuya Arap dilini öğretmek amacıyla yaptığı gramatikal açıklamalar, bu eseri şerhe yaklaştırmıştır. Her ne kadar bu makâmde olmasa da diğer makâmelerin tercümesinde ifadeleri daha iyi açıklamak için tercümenin *ya 'nî* kısmından sonra *fâ'ide, ihtâr* gibi başlıklar koyarak verdiği ek bilgiler de eserin bir şerh metni olarak ele alınmasını zorunlu kılmıştır. Nitekim tercüme ve şerh hem kavram hem de edebî bir faaliyet olarak iç içe geçmiş durumdadır (Yazar, 2011, s. 15).

*vuķūfdan kināyedir. فدام şarāb ibriķi ađzına (25) қонилан eski bez parçası, سهومت
تاغییر-і vech, ریا سهوكت ریا ağız (26) қоқусундан ve sâ'ir cihetden insāniñ rāyihası
kerih olmaq (Ahmed Hamdi Şirvānî, 1290, s. 293).*

1. 1. Benzerlikler ve Farklılıklar

Aynı yüzyılda aynı eseri tercüme eden iki mütercim metodunu, geleneksel olarak da adlandırılan klâsik şerh metodudur.¹¹ Her iki mütercim de kaynak eseri, bir ekleme ve çıkarma yapmadan ve anlamını bozmadan tercüme etmiştir. Ahmed Hamdi Şirvānî, kaynak eseri herhangi bir açıklamaya başvurmaksızın, doğrudan tercüme etmiştir; eserine de “*Tercüme-i Makâmât*” ismini vermiştir. Manastırlı Dâniş Ahmed Efendi ise, kaynak eseri kelimelerine ayırıp gramer yapısını açıkladıktan sonra tercüme etmiş ve gerekli gördüğü yerde metin daha iyi anlaşılabilir diye ek bilgiler vermiştir. Fakat bu bilgiler yorum niteliğinde olmayıp kaynak metnin anlamını bozmamış; aksine okurun kaynak metinle arasındaki zaman farkından doğan bilgi eksikliğini kapatmayı amaçlamıştır. Bu özellikler, Manastırlı Dâniş Ahmed Efendi’nin eserini tercüme olmanın yanında şerhe yaklaştırmıştır. Nitekim Manastırlı Dâniş Ahmed Efendi, eserine *Makâmât-ı Edebiyye-i Harîriyye Şerhi Melâhât-i Dânişiyiye* adını vermiştir.¹²

2. Kelime Kadrosu Bakımından Mukayese

Manastırlı Dâniş Ahmed Efendi’nin eserinde kullandığı kelime kadrosu, Türkçe kelimelerden oluşmaktadır. Dâniş Ahmed Efendi, kelimelerin gramatikal olarak açıklandığı bölümde, bazen kendi yaşadığı Manastır bölgesinde o kelimenin karşılığını da vermiştir:

ثُمَّ فَجَّرَ مِنْ يَنَابِيعِ الْأَدَبِ وَالنُّكْتِ النَّخْبِ مَا جَلَبَ بِهِ بَدَائِعَ الْعَجَبِ وَاسْتَوْجَبَ أَنْ يُكْتَبَ بِنُوبِ الذَّهَبِ قَلَمًا خَلَبَ
كُلَّ جَلَبٍ وَ قَلْبٍ رَأَيْهِ كُلَّ قَلْبٍ تَحَلَّلَ لِيُرِحَ وَ تَأَهَّبَ لِيُذْهَبَ

*Şümme feccere min yenābi‘i ‘l-‘edebe ve ‘n-nüketi ‘n-nuḥbebi mā celebe bihi bedā ‘i ‘a ‘l-
‘acebi ve ‘stevecebe en yüktebe bizevbi ‘z-zehebi felemmā ḥalebe külle ḥılbin ve
ḳalebe ileyhi külle ḳalbin taḥalḥale liyerḥale ve te ‘ehhebe liyezhebe*

(24) *فجر kaynatdı. ينابيع yenbū‘uñ cem‘i ‘ayn ya‘nī ayazma ki bu ḥavālīde kaynaḳ
dérler. ادب (25) envā‘-ı ḥaṭādan mābihi ‘l-iḥtirāz olan nesneyi bilmekden ‘ibāretdir.
نكت nükteniñ cem‘i remz-i laṭīf [609] ü daḳīḳ, نخب nuḥbeniñ cem‘i muḥtār ve güzīde,
دائِع ḡarā ‘ib, استوجب väcib ḳıldı. (2) ان يكتب yazılmaq, نوب erimek, ذهب altun, خلب
ḥıle étدی. خلب ḳalb ile (3) باطنیñ sevādı beyninde olan ḥicāb, قلب çevirdi. gönül,
تحلل ḥareket étدی. (4) يرحل irtihāl ve intikāl eder. تاهب ḥāzırlandı. يذهب gider.*

(5) *Maḥşūl-i ‘ibāre: Bundan şoñra edeb ve güzīde ve münteḥab nükteleriñ
ayazmalarını kaynatdı ki anıñla ‘aceb (6) ḡarā ‘ibini celb étدی ve erinmiş altun ile*

11 Ayrıntılı bilgi için bkz. Kılıç, 2007, s. 365.

12 Şerh metinleri, metod ve amaçlarına göre; edebî vurguyu ön plana çıkarıcılar, tercüme ve dil öğretimi amacıyla yazılanlar ve tasavvufî arka planı vermek için kaleme alınanlar olarak tasnif edildiğinde bu makalede ele alınan iki metin de aynı amaç ve metod ile yazılmıştır. Kaynak metin, edebî vurgusu ön plana çıkarılarak veya tasavvufî arka planı verilerek “murād şudur ki” denilip kastedilen şekliyle değil, olduğu gibi açıklanmıştır. İki metnin amacının da tercüme ve dil öğretimi kapsamına girdiği düşünülmektedir.

yazılmasını vâcib kıldı imdi vaqtâ ki her qalbiñ (7) hiçâbına hîle êtdi ve her bir göñli kendüye çevirdi irtihâl için hareket êtdi ve gitmek (8) için hâzırlandı (OMCT III/21, s. 608-609).

Verilen metinde görüldüğü gibi, *mahsûl-i 'ibâre* kısmında tamlama bulunmamaktadır; kelimeler de açıklama kısmında anlamlarının verildiği şekliyle veya daha basit hâliyle yer almıştır. Buradan hareketle, Manastırlı Dâniş Ahmed Efendi'nin eserini daha geniş kitlelere ulaştırmak amacıyla yazdığı, maksadının yalnızca kaynak eseri tercüme etmek değil aynı zamanda kaynak eserin dilini okuyucuya öğretmek olduğu sonucu çıkarılabilir.

Ahmed Hamdi Şirvânî'nin tercümesinde kullandığı kelime kadrosu Arapça ve Farsça iki veya üç kelimeyi tamlamalardan oluşmaktadır. Eserde yalnızca zamir, fiil ve fiilimsiler Türkçedir, demek abartılı olsa da yanlış sayılmaz:

(21) *Ma'nâ-yı şî'r*: Kemâl-i tezellül ü ihtikârla keşretinden zahrı teşkîl ü pür-bâr eden qabâ'ih (22) ü evzârımdan istiğfâr eylerim ey kavm müddet-i tavîle hâne-i pederinde câlis ve vaşf-ı [295] cemâli mümted ol endiye vü mecâlis olan birçok 'âtiq ü 'â'isiñ mu'tâlebe-i (2) kışâş ve iddi'â-yı diyесinden bî-pervâ ve demini irâqa ve qatlı olunduğda zenbimi (3) kudretime havâle ederek nefс-i nâ-bekâr bu gâyy u tuğyân ve temerrüd ü 'işyândan fâriğ ve bî-zâr (4) olmayup qatlı-ı ebkârda lecâcet ve işrâr eyledi ise de imdi zuhûr-ı kühûlet (5) ve nûr-ı şeyhûhet mâni'-i günâh u ma'siyet olup işrâq-ı tebâşîr-i lihyemden beri irâqa-i dem-i (6) bâkireye mübâşeret edememiştir. İşte belâ-yı zarûrete mübtelâ bir sâ'il ü gedâ (7) maqûlesinden bulunmağla berâber dâ'ire-i terbiyemde müddet-i medîde neşv ü nemâ birle yüzini (8) hevâdan dañi mestûr u muğşâ tutduğım bir bâkire-i dil-ârâ hıttbe-i gâniye vü muğniye gibi (9) bu günlerde mağtûbe ise de techîzine yüz dirhemden aqall pâre kifâyet etmemesiyle (10) berâber bir dirheme bile istiğâ'atim olmayup mâ' u gilâdan arzım hâliye ve şehâb (11) ü müzneden semâ vü cevvim 'âriyedir ya'nî faqr-i hâl ve zarûret-i kâmile üzereyim imdi (12) sizde bir kerîm şâhib-i hamiyet var mıdır ki i'tâ-i derâhim-i ma'tlûbe ile o bâkireyi (13) muğniye ve mu'tribe ile techîz ü tezvîce mu'âvenet ederek alâyiş-i hemm ve levş-i gâmımı (14) şâbûn-ı zeheble gâsil ve qalbden efkâr-ı mühzilesini müzâ'îl olmağla 'ivâzına râyiha-i (15) tayyibesi münteşir olan ed'îye vü eşniyeyi âhiz ü kıabil ola. Râvî der cemâ'atden (16) kefi cünbân ve 'orfî der-feyezân olmayan bir kimse qalmayup vaqtâ ki merâm ü buğyesini (17) tağşîl ve derâhim-i mi'esini tekmiil êdüp du'â-i hayırla anlara du'â ve şenâ ve teşmîr-i sâq (18) ederek inkifâ ve inşinâ eyledikde hâne-perverde olup hengâm-ı şebîbesinde qatline (19) mübâşeret etmiş oldığı rebîbesini öğrenmek için 'akâbinden şitâbân olduğda (20) sür'at-ı kıyâmım aña temşîl-i merâm etmesiyle baña qurbet اِقْفُهُ عَنِّي diyerek bu şî'ri (21) kırâ'at eyledi.

قَتْلُ مَثَلِي يَا صَاحِبَ مَرْجِ الْمُدَامِ لَيْسَ قَتْلِي بِلَهْذِمِ أَوْ حَسَامِ
وَ اللَّيِّ عَسَسْتُ هِيَ الْبِكْرُ بِنْتُ آلِ كَرْمٌ لَا الْبِكْرُ مِنْ بَنَاتِ الْكِرَامِ

(24) *zinetden müstaàniye olan güzel úadın*, مغنيه *cem.Àli sebebiyle zevcini* (25) *nisve-i s.Àéireden müstaàni úulan úadın*, عرف *iós.Àn* (Ahmed Hamdi Şirvânî, 1290, s. 294-295).

2.1. Benzerlik ve Farklılıklar

Aynı yüzyılda kaleme alınan iki tercümede kullanılan kelime kadrosu, her ne kadar Arapça, Farsça ve Türkçe kelimelerden oluşmak noktasında benzeşse de birbirinden farklıdır. Ahmed Hamdi Şirvânî, kaynak metnin kelime kadrosunu eserine çoğunlukla aynen nakletmiştir. Metnin bütünü göz önünde bulundurulunca kelimeler üzerinde çok az değişiklik yapıldığı görülmektedir. Manastırlı Dâniş Ahmed Efendi ise eserinde Türkçe kelimeler kullanmaya gayret etmiştir. Neredeyse metnin hiçbir yerinde kaynak metinde yer alan kelimelere tercümesinde aynen yer vermemiştir.

3. Üslûp Bakımından Mukayese

Manastırlı Dâniş Ahmed Efendi, eserinin ilk sayfasında bu eserin basılması için iznin çıktığını; fakat *mütâla‘a ve istinsâha heveskâr olanlar için* bir nüsha daha yazıldığını ifade etmiştir (OMCT III/21, s. II). Dâniş Ahmed Efendi'nin Yavuz Sultan Selîm *Dîvân*'ını şerh edip *Dest-âvîz-i Dâniş* adını verdiği bir başka eseri daha vardır. *Dest-âvîz-i Dâniş*'in ilk sayfasında Dâniş Ahmed Efendi, eserini *Fârsîye heves-kâr olanların* faydalanması için kaleme aldığını söylemiştir (Aydın, 2016, s. 23; Terzi, 2016, s. 86). Kendisi bir medrese hocası olan Dâniş Ahmed Efendi'nin eserlerini heveskâr olanların faydalanması amacıyla yazdığı, üslûbunu da bu amaç doğrultusunda şekillendirdiği düşünülmektedir. *Dest-âvîz-i Dâniş*'ten bir beytin açıklaması şu şekildedir:

Riştehâ-yı cân-ı hod-râ sâht Mecnûn sürh ü zerd

Tâ berây-ı hayme-i Leylâ pelâsî naqş kerd

(12) *rişte iplik, -hâ edât-ı cem‘, cân rûh-ı hayvânî, -râ edât-ı* (13) *mef‘ûl, sâht düzdi ve yapıdı. Mecnûn Leylâ'ya ‘aşık olan* (14) *Kaş-ı ‘Âmîrî, sürh kırmızı, zerd sarı, tâ edât-ı ta‘lîl, berây- (15) bu daği ta‘lîl içündür ‘Arabîde lâm-ı cârre gibi. hayme çadır, Leylâ (16) Mecnûn'ın ma‘şûkasının ismi, pelâs köhne kilim ve kâçe ve çul (17) emşâli nesnelere denür. -î edât-ı vahdet, naqş bir nesneyi (18) iki yâhüd birkaç renklerle alaca eylemek ma‘nâsına, kerd itdi.*

(19) **Maşûl-i beyt:** *Mecnûn kendi cânı ipliklerini sarı ve kırmızı boyadı (20) tâ ki Leylâ'nın çadırı için bir nemed ya‘nî kâçe alaca eyledi, hûlâşa (21) Leylâ'nın çadırı ki mûnaqqâşdır ‘aşığı olan Mecnûn kendi cânı [189] ipliklerinden tokuyup ve iştiyâkdan kanlı yaşlarını ağıdup anîla boyamışdır (2) ve alaca eylemişdir* (Aydın, 2016, s. 85).

Dâniş Ahmed Efendi'nin *Makâme-i Şîrâziyye*'de yer alan bir şiiri şerhi ise şöyledir:

قَتْلُ مِثْلِي يَا صَاحِبَ مَرْجِ الْمَدَامِ لَيْسَ قَتْلِي بِهَدْمِ أَوْ حُسَامِ
وَأَلْتِي عُنَسَتْ هِيَ الْبِكْرُ بِنْتُ الْكِرْمِ لَا الْبِكْرُ مِنْ بَنَاتِ الْكِرَامِ

*Katlı mişlî yâ şâhi mezcü'l-müdâmi Leyse katlı bilehzemin ev hüsâmin
Ve'lletî 'unniste hiye'l-bikrû bintü'l- Kermi la'l-bikrû min benâti'l-kirâmî*

(20) *şâhib, مزج karşıdırmağ, مدام şarâb, لهذم mızrâğ temreni, حسام kıılıç, (21) تعزیت tezvîden hâbs olundu. بنت kız, كرم yaş üzümüne dênür 'ineb ma'nâsına (22) kurusuna zebîb dërler. كرام kerîmiñ cem'i nefâset ve 'izzet ve şeref şâhibi.*

(23) **Mağsûl-i nazm:** *Ey şâhib benim mişlimiñ katlı şarâbı şu ile karşıdırmağdır yohsa kıılıç ile mızrâğ (24) temreniyle katlı degildir ve ol kız ki tezvîden hâbs olundu yaş üzüm kıızdır ya' nî şarâbdır (25) kerîmleriñ kıızlarından olan bikr degildir (OMCT III/21, s. 613).*

Verilen iki metnin; kaynak metne yer verme, kelimeleri gramer izâhlarına da değinerek tek tek ele alma, şiirin düzenini bozmadan çeviri yapma gibi benzerliklerinden hareketle, Manastırlı Dâniş Ahmed Efendi'nin kendine has bir şerh üslûbu olduğu görülmüştür. Manastırlı Dâniş Ahmed Efendi'nin şerh ettiği şiirin Ahmed Hamdi Şîrvânî tarafından tercümesi ise şu şekildedir:

Ma'nâ-yı şî'r: *Ey dost-ı 'âlî-makâm benim emsâl ve akrânımıñ katlı mezc-i müdâm ve şu (4) ile şarâbı mezc ü iltiyâm olup yohsa rimâh u sihâm ve seyf ü hüsâmla ihlâk (5) u i'dâm olmadığı gibi tûl-i makâm-ı bâkireden merâmım birçok eyyâm bint-i kermiñ (6) hânemde ârâmı olup yohsa benât-ı kirâmdan bir bâkire-i be-nâm degildir (Ahmed Hamdi Şîrvânî, 1290, s. 296).*

Ahmed Hamdi Şîrvânî'nin tercümesinden verilen örneğe bakılarak mütercimnin kaynak eseri Türkçeye çevirirken kaynak metindeki ibareleri aynen aldığı ve bu makale içinde verilen diğer örnek metinlerde de olduğu gibi uzunluğu sebebiyle anlam karışıklığına yol açan cümleler kurduğu görülmektedir. Ahmed Hamdi Şîrvânî'nin başka bir eserinde de tercüme esnasında aynı tavrı gösterdiği ifade edilmiştir (Erdoğan ve Çöklü, 2018, s. 44).

3.1. Benzerlikler ve Farklılıklar

Manastırlı Dâniş Ahmed Efendi ve Ahmed Hamdi Şîrvânî'nin tercümelerinden hareketle üslûplarının çok farklı olduğu söylenebilir. Manastırlı Dâniş Ahmed Efendi'nin tercümesi daha kısa cümlelerden, açık ve anlaşılır ifadelerden oluşup dili sadedir. Fakat Ahmed Hamdi Şîrvânî, daha uzun cümleli, Arapça ve Farsça kelimelerin ağırlıkta olduğu, tamlamaların yoğun olarak kullanıldığı klasik inşâ üslûbuna sahip olup dili de oldukça ağırdır.

SONUÇ YERİNE

Bu makalede, Arap dili ve edebiyatının en önemli eserlerinden olan *Makâmât-ı Harîrî*'nin 35. makâmesi olan *Makâme-i Şîrâziyye*'nin aynı yüzyılda kaleme alınan iki tercümesi; metot, kelime kadrosu ve üslûp bakımından mukayese edilerek benzer ve farklı yönler ortaya konulmuştur. Çalışmadan hareketle ortaya çıkan sonuçlar şu şekildedir:

1. Her iki tercüme, metot ve amaç bakımından farklı görünüyorsa da aynıdır. İkisinde de amaç, metni tercüme etmektir; metni olduğundan farklı anlam zeminlerine oturtup yorumlamak değildir. Her iki metin de kaynak metne sadık kalmıştır.
2. Her iki tercümede amaç farklı olmasa da bu amacı gerçekleştirme tarzı farklıdır. Bu da karşımıza üslûp kavramını çıkarır. Bir mütercim dilinin ağır veya sade olması, cümlelerinin uzun veya kısa olması, Arapça, Farsça veya Türkçe kelimeleri kullanması yahut kullanmaması, tamlamalara yer vermesi veya vermemesi onun tercihinin bir sonucudur ve tüm bunlar onun üslûbunu belirlemektedir. Dâniş Ahmed Efendi, üslûbunu eserini faydalansınlar diye yazdığı okur kitlesine göre şekillendirmiştir. Aynı şekilde Ahmed Hamdi Şirvânî, iyi eğitilmiş okur kitlesine münşiyâne bir üslûpla kaleme aldığı edebî ve sanatlı bir tercüme sunmuştur. Nitekim üst düzey şahsiyetlerin esere takrîz yazmaları, eserin okur kitlesinin bu şahsiyetlerden oluştuğu ihtimalini düşündürüyorsa da kaynaklarda henüz böyle bir ifadeye rastlanmadığı için bu duruma ihtiyatla yaklaşılmalıdır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: TÜBİTAK 2211/A yurt içi genel doktora programı bursiyeriyim.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: TÜBİTAK 2211 / A domestic general PhD program fellow..

KAYNAKÇA/REFERENCES

- Ahmed Hamdi Şirvânî. (1290). *Terceme-i makâmât-ı harîrî*. İstanbul: Yahya Efendi Matbaası.
- Ahmed Hamdi Şirvânî. (1995). *Seyahatname (Hindistan, Svat ve Afganistan)* (Haz. F. R. Hürmen). İstanbul: Arma Yayınları.
- Aydemir, Y. ve Hayber, A. (2007). *Makedonya kütüphaneleri Türkçe yazma eserler kataloğu*. Ankara: TİKA Yayınları.
- Aydın, S. (2016). *Destâvîz-i Dâniş (Yavuz Sultan Selim Dîvânî'nin şerhi) tenkitli metin ve inceleme (S. 180-366)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Aydın, S., Özyıldırım, A. E. (2019). Manastırlı Dâniş Ahmed Efendi'nin Makâmât-ı Harîrî Tercüme ve Şerhi. *VI. Yıldız Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Bildiri Kitabı* içinde (s. 1902-1911). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Matbaası. ISBN: 978-605-031-548-6
- Ayyıldız, E. (2003). Makâme. *İslam ansiklopedisi* (C. 27, s. 417-419). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Biren, T. H. (1993). *II. Abdülhamid, meşrutiyet ve mütareke devri hatıraları*. (Haz. F. R. Hürmen). İstanbul: Arma Yayınları.
- Bursalı Mehmet Tâhir Efendi. (t.y). *Osmanlı müellifleri* (C.1). (Haz. F. Yavuz ve İ. Özen). İstanbul: Meral Yayınları.

- Cemil Paşa ve Esad Bey. (2008). *Sicill-i Osmanî Zeyli*. (Haz. Ö. Tok). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri (CBOA), DH.SAİDd.4/116.
- Erdoğan, M. ve Çöklü, R. (2018). Ahmed Hamdi Şirvânî ve Türkçe muhtasar usûl-i fıkah adlı eseri ile ilgili bir değerlendirme. *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 27-47. ISSN: 2149-2344
- Esposito, J. L. (2013). *Oxford İslam sözlüğü*. (Çev. Nurullah Koltaş). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Furat, A. S. (1996). *Arap edebiyâtı tarihi ı (başlangıçtan XVI. asra kadar)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Gülle, S. (1995). *el-Harîrî hayatı, Arap dil ve edebiyatına dair çalışmaları*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kılıç, A. (2007)Dağılmış İncileri Toplamak: Şerh Tasnifi Denemesi. *Prof. Dr. Abdülkadir Karahan Anısına I. Uluslararası Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu* içinde (s. 363-369). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi.
- Kılıç, H. (1997). Harîrî. *İslam ansiklopedisi* (C. 16, s. 191-192). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kılıç, H. (2003). Makâmât. *İslam ansiklopedisi* (C. 27, s. 414-415). Ankara:Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Oriental Manuscript Turk (OMCT) III/21.
- Terzi, B. (2016). *Destâviz-i Dâniş (Yavuz Sultan Selîm Dîvânı'nın şerhi) tenkitli metin ve inceleme (S. I-180)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yazar, S. (2011). *Anadolu sahası klâsik Türk edebiyatında tercüme ve şerh geleneği*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.